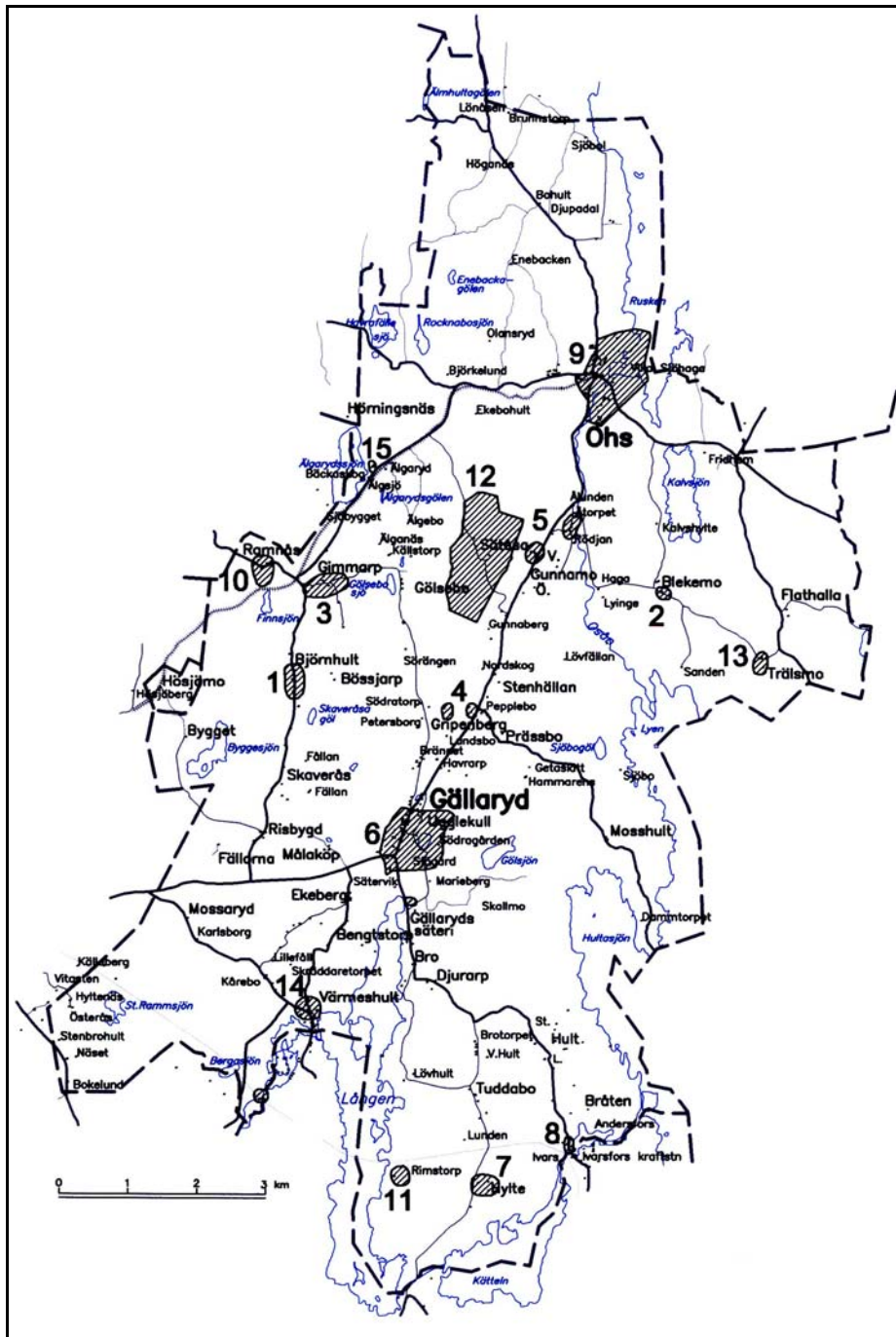

Värt att värna – Gällaryds socken

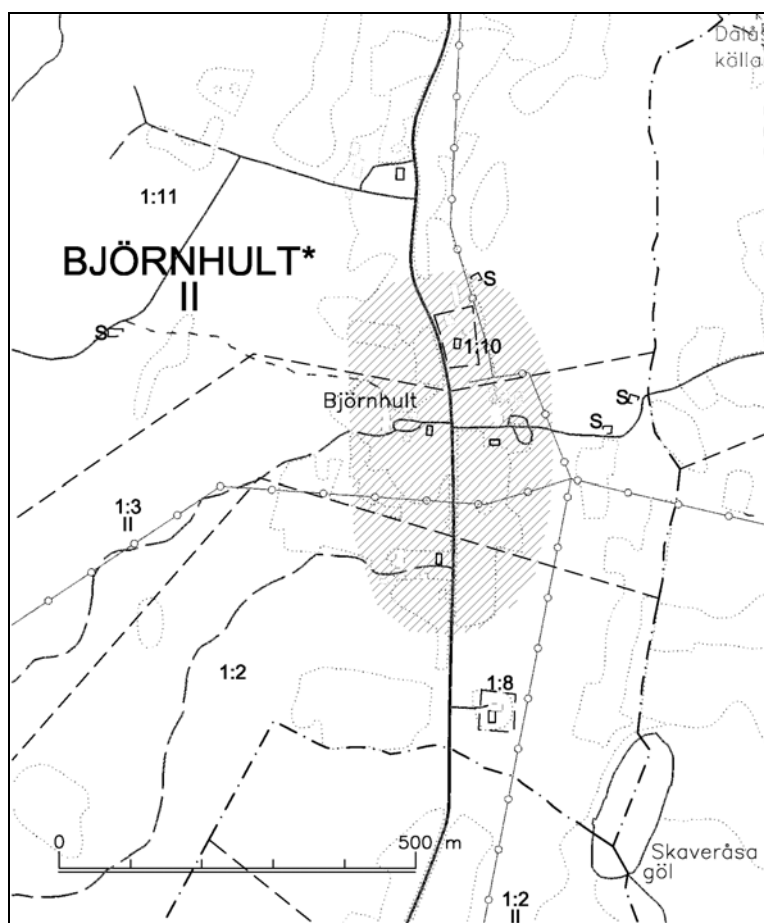

Karta över Gällaryds socken, med urval av objekt och miljöer.

Gällaryds socken ligger i den östra delen av kommunen, i Östbo härad, gränsande mot Kronobergs län. Detta var ursprungligen ett utkantsområde som koloniserades senare än de andra socknarna i kommunen. Det framgår bl a av att forn lämningar är mer sparsamt förekommande här. Socken domineras av skogsmark. Gällaryd gränsar mot olika sjösystem: Rusken i norr, Lyen och Hultasjön i öster, Lången och Kätteln i söder.

Gällaryd har ca 540 invånare.

1 - Björnhult

Björnhults by har delvis karaktär av en radby, med bebyggelsen främst placerad på västra sidan om den nordsydligt löpande vägen. Byn omges av ett öppet landskap med delvis igenväxande åker- och ängsmark. Manbyggnaderna är av typ 1 ½ vånings respektive tvåvånings timrade parstugor, försedda med fasader i faluröd locklistpanel.

Gården längst norrut i byn (Björnhult 1:11) har en manbyggnad uppförd 1875, renoverad 1979/1980. Mot vägen och öster finns en fin inglasad veranda, försedd med vita lövsågerier med infällda rosa fält. Del av en smålandsgårdsgård återfinns söder om manbyggnaden.

Centralt i byn ligger fastigheten Björnhult 1:3, vars manbyggnad har en fin inglasad veranda mot öster, även den med vita lövsågerier och infällda rosa fält. Under byggnadens gavelrösten återfinns halvmåneformade fönster.

Manbyggnad med glasad veranda, Björnhult 1:3

Gården längst åt söder (Björnhult 1:2) har en manbyggnad som 1958 fick ny fasadbeklädnad med grå eternitplattor. På gården finns en timrad före detta undantagsstuga, försedd med faluröd locklistpanel och pardörr med överljusfönster. En faluröd knuttimrad ängslada har flyttats till gården och används nu som vedskjul. I trädgården återfinns stora körsbärsträd. Fastigheten inhägnas av ett falurött spjälstaket.

På vägkrönet mitt i byn återfinns spåren efter en bensinstation, en Gulfmack, med bensinpumpar och ett garage med smörjgrop.

Byggnadsantikvarisk värdering

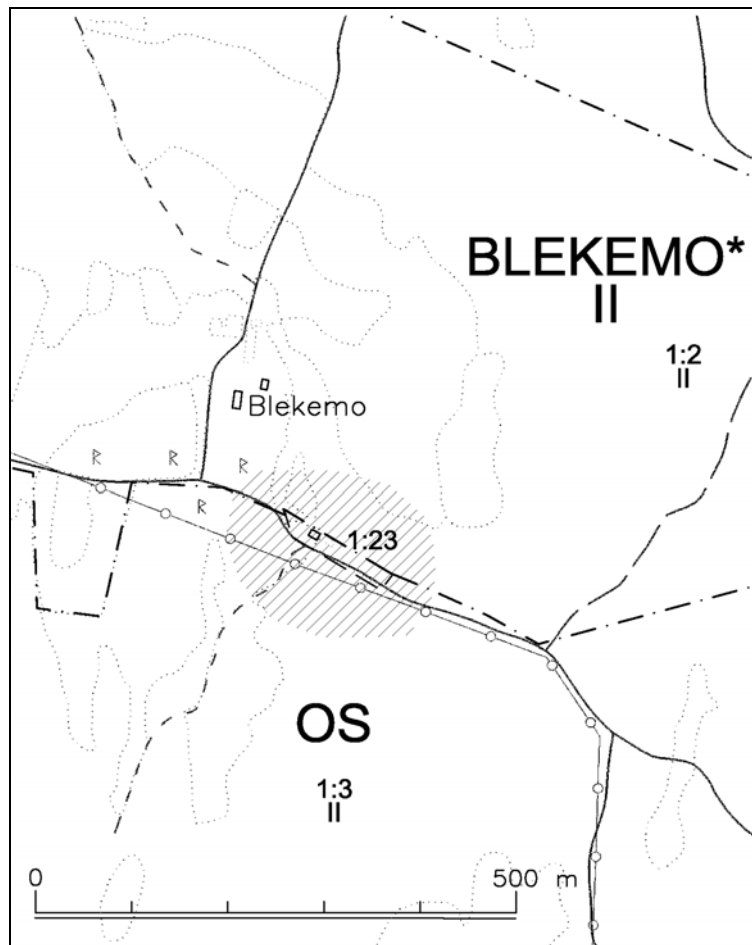
Restriktivitet iakttas vid förändring av bebyggelse med ursprunglig karaktär.

Önskvärt är att åker- och ängsmarken hålls öppen i större utsträckning än vad som nu är fallet.

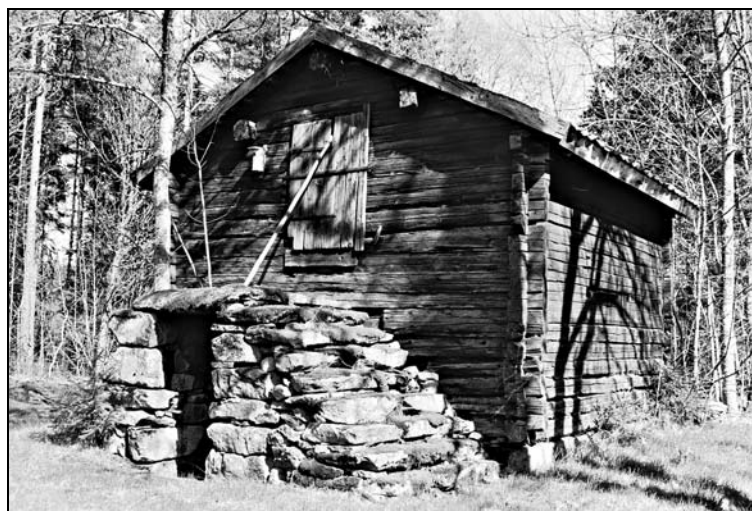
Tidigare utredningar

Kulturhistorisk utredning (objekt nr 35, 36, 1984), Värnamo kommun.

2 - Blekemo

En ovanlig källarbod finns i Blekemo (Blekemo 1:23). Den välbyggda, knuttimrade boden från 1800-talets början har en källare i kallmurad sten. En utanpåliggande stentrappa leder upp till bodens övre del. Intill boden finns en knuttimrad enkelstuga i 1 ½ våning med faluröd locklistpanel.

Källarbod i Blekemo (Blekemo 1:23)

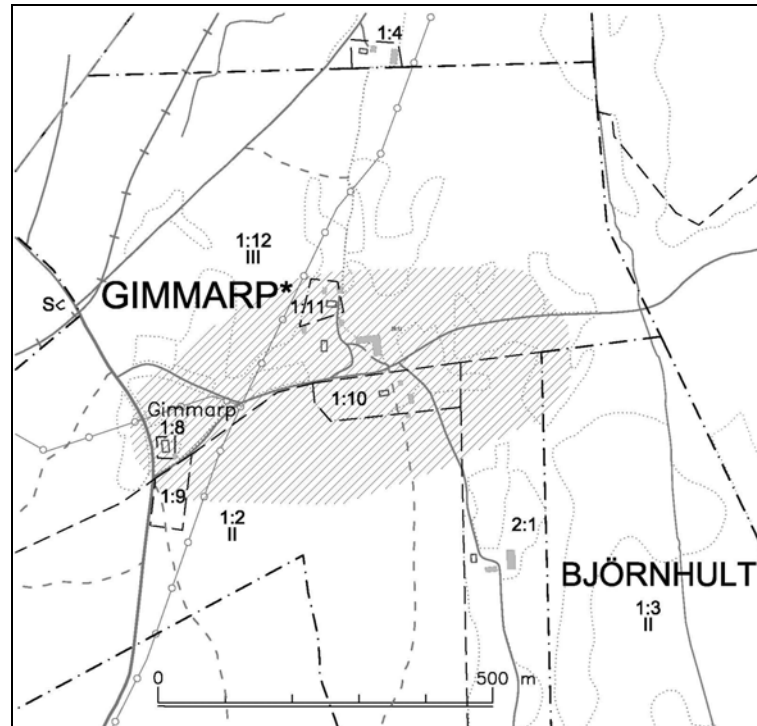
Byggnadsantikvarisk värdering

Den knuttimrade boden med stenkällare utgör en ovanlig typ av ekonomibyggnad. Både källarboden och enkelstugan är i gott skick. Sammantaget har enkelstugan och boden ett högt bevarandevärde.

Tidigare utredningar

Kulturhistorisk utredning (objekt nr 147, 1984), Värnamo kommun.

3 - Gimmarp

I Gimmarp ligger byns gårdar samlade i en klunga på en svag sluttning, omgivna av mindre åker- och ängsmarker. Öster om byn finns ett vackert landskap med väl betade marker, där inägorna avgränsas från utmarken av vällagda stenvmurar. Bostadshusen är timrade parstugor i två våningar från 1850- och 1860-talen, försedda med faluröd locklistpanel. Till delar är dessa förändrade exteriört.

På fastigheten Gimmarp 1:12 finns en vishusbod i två våningar från mitten av 1800-talet. Den knuttimrade boden är delvis brädklädd och har ett tak täckt med enkupigt tegel. Fastighetens manbyggnad är moderniserad exteriört. Tillhörande ladugård är uppförd i skiftesverk.

På den södra fastigheten i byn (Gimmarp 1:10) återfinns en liten ryggåsstuga uppförd i omålat rundtimmer.

Ett missionshus tillhörande Gimmarps missionsförsamling återfinns på en höjd vid vägen väster om byn (Gimmarp 1:8). Den timrade byggnaden har en fasad i faluröd locklistpanel. Missionshuset uppfördes 1887 och är fortfarande i bruk.

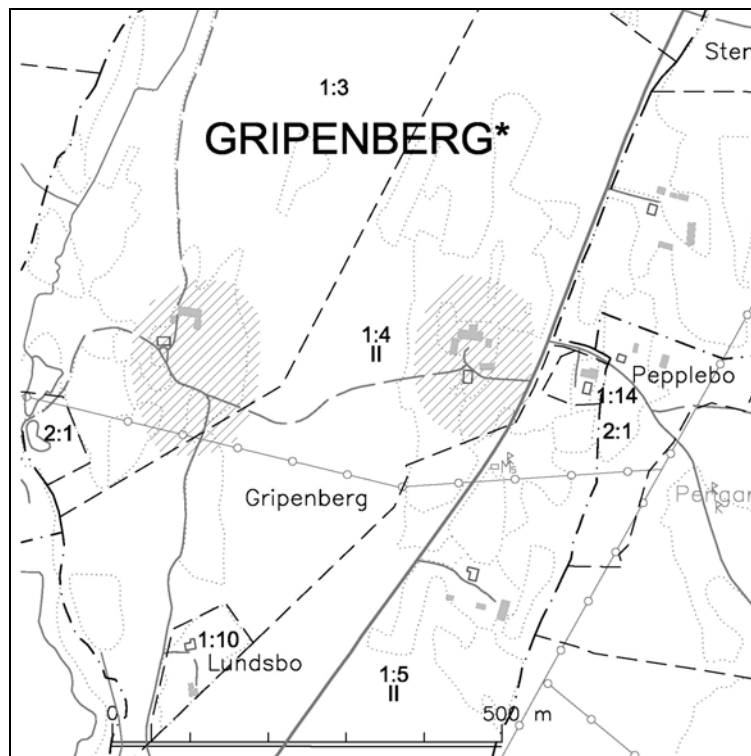
Byggnadsantikvarisk värdering

Restriktivitet iakttas vid förändring av bebyggelse med ursprunglig karaktär. Önskvärt är att landskapet hålls öppet genom bete, speciellt i den östra delen.

Tidigare utredningar

Kulturhistorisk utredning (område nr 14, 1984), Värnamo kommun.

4 - Gripenberg

De två större gårdarna i Gripenberg ligger på en höjdrygg väster om vägen, omgivna av hag- och ängsmarker.

Manbyggnaden på Gripenberg 1:3 är uppförd 1799, en timrad 1 ½ våningsbyggnad med fasad i gul locklistpanel. Övervåningen med frontespis byggdes till 1924. Gården har medeltida anor och har tidigare utgjort Gripenbergs säteri, ägt av släkten Gripenskiöld. I byggnaden inrymdes från mitten av 1910-talet till början av 1930-talet en småskola. På flera ställen återfinns grundstenar från de många byggnader som en gång tillhört säteriet. Vid kvarndammen i anslutning till Fläskabäcken syns grundstenarna efter den kvarn och det sågverk som tidigare funnits på platsen, från år 1917 till 1970-talet. I anslutning till sågverket fanns en stickhyvel som ägdes samfällt. Betesmarken kring gården vårdas med landskapsstöd. I markerna finns gott om odlingsrösen. I hagmarken sydväst om gården finns ett omfattande sentida odlingsröse.

Manbyggnaden på Gripenberg 1:3

Manbyggnaden på Gripenberg 1:4 uppfördes 1927 och ersatte då ett äldre, nedbrunnet hus. Byggnaden har ett brutet och valmat tak, frontespis och en fasad med en starkt gul locklistpanel. Intill bostadshuset finns två faluröda äldre bodar. Den västligaste av dem, med synlig knuttimring, är flyttad till platsen.

Byggnadsantikvarisk värdering

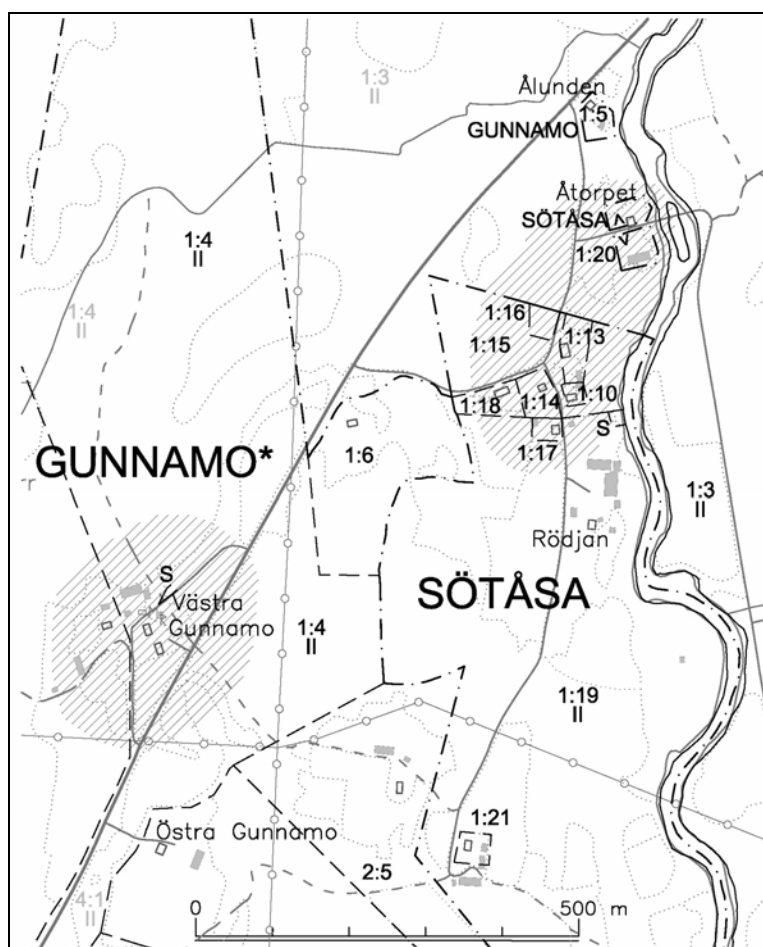
Sammantaget har landskap och bebyggelse ett högt bevarandevärde. Önskvärt är att landskapet hålls öppet. Landskapet i anslutning till Gripenberg 1:3 vårdas med landskapsstöd.

Tidigare utredningar

Kulturhistorisk utredning (objekt nr 38, 39, 1984), Värnamo kommun.

Bevarandeprogram för odlingslandskapets natur- och kulturmiljövärden (objekt nr 64, 65, 1992), Länsstyrelsen.

5 - Gunnamo, Västra och Östra

I Gunnamo finns ett ålderdomligt och småskaligt odlingslandskap, med inslag av småtegar, slåttermarker, stengärdesgårdar och odlingsrösen.

Gårdarna i Västra Gunnamo, Gunnamo 1:3 och 1:4, ligger på en höjdrygg i landskapet. Mellan gårdarna löper den gamla häradsvägen, markerad av en milsten, rest 1867. Vägen skiljer också mangård och fägård åt på Gunnamo 1:4. Manbyggnaden utgörs här av en faluröd, timrad och panelad tvåvåningsbyggnad av parstugetyp med kammare på södra gaveln, uppförd 1845. Förstukvisten mot väster är försedd med mycket fina och ovanligt utformade lövsågeriarbeten; druvklasar och blad målade i vitt och lindblomsgrönt. Söder om manbyggnaden återfinns den f d undantagsstugan, uppförd omkring 1870. På 1950-talet förändrades denna byggnad radikalt, då den försågs med en ny gul tegelfasad och perspektivfönster.

Parstuga med kammare på Södra gaveln, Västra Gunnamo 1:4

Vid korsvägen i Östra Gunnamo uppfördes 1848 en skolbyggnad (Sötåsa 1:13). Byggnaden fungerade som folkskola, tills den nya skolbyggnaden invigdes i Ohs 1944. Sedan den byggdes om i början av 1980-talet och därmed fick en förändrad exteriör, fungerar den som privatbostad.

Söder om denna ligger ett f d missionshus (Sötåsa 1:10), uppfört 1907 av Gunnamo missionsförsamling. Den faluröda, timrade och panelade byggnaden vänder en veranda åt norr.

F d missionshus i Östra Gunnamo (Sötåsa 1:10)

Medlemmar i Pingstförsamlingen, boende i Ohs bruk, uppförde 1939 - 1940 ett kapell i Östra Gunnamo. I samband med detta bygge bildade man en egen församling. Från 1986 slogs församlingen ihop med Bors pingstförsamling. Det f d Filadelfiakapellet (Sötåsa 1:18) är numera privatbostad. Tvåvåningsbyggnaden har en gulbeige spritputsad fasad och höga spetsbågiga fönster i samlingsalen. I anslutning till byggnaden finns ett avtråde.

Byggnadsantikvarisk värdering

Det ålderdomliga och småskaliga odlingslandskapet, den äldre häradsvägen med milsten och den fina bebyggelsemiljön i Västra Gunnamo och frikyrkolokalerna kring vägkorset i Östra Gunnamo motiverar sammantaget ett högt bevarandevärde. Restriktivitet iaktas vid förändring av bebyggelse med ursprunglig karaktär.

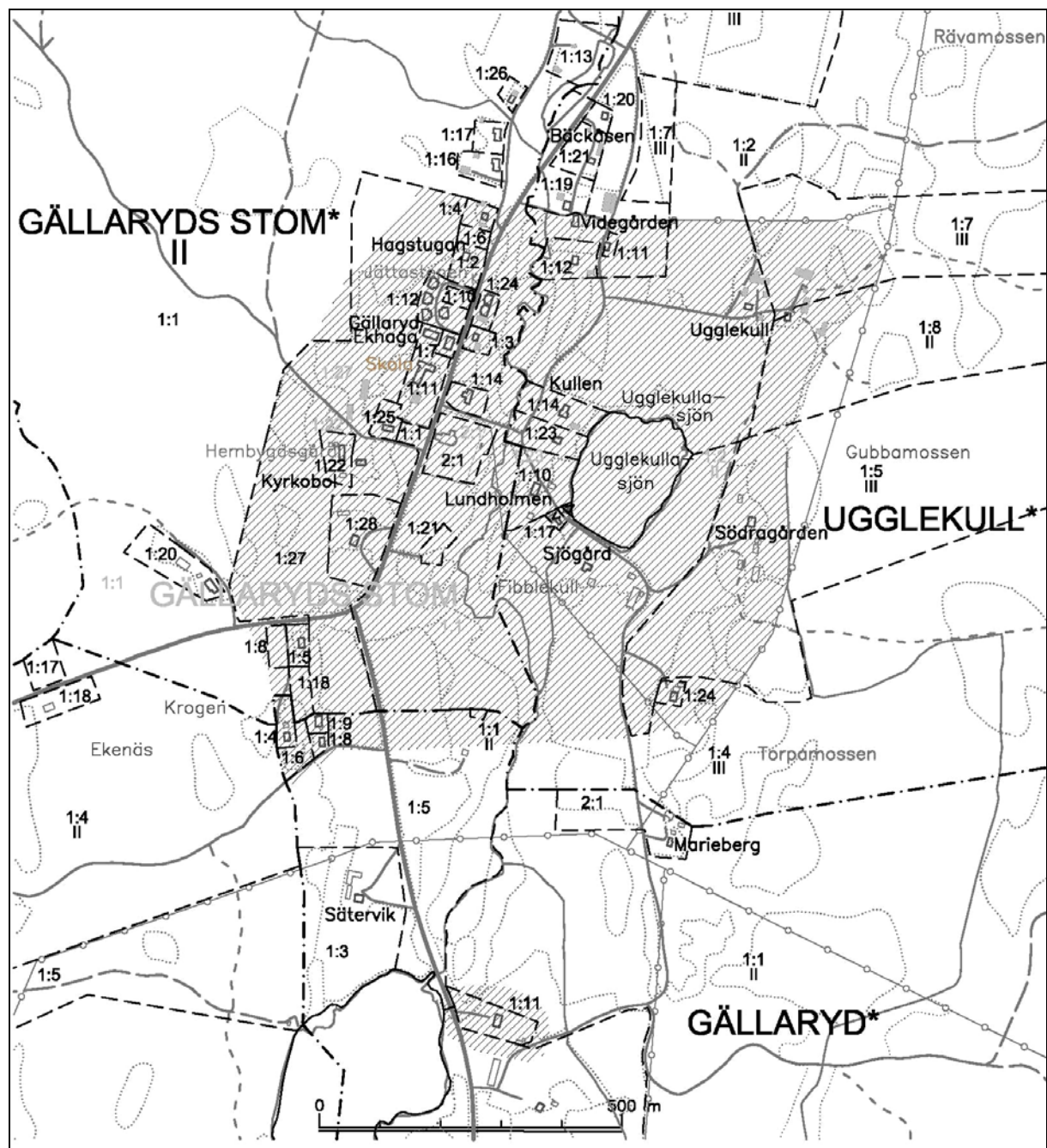
Tidigare utredningar

Kulturhistorisk utredning (objekt nr 40, 1984), Värnamo kommun.

Bevarandeprogram för odlingslandskapets natur- och kulturmiljövärden (objekt nr 58, 1992), Länsstyrelsen.

Frikyrkligheten i Jönköpings län (1999 – 2002), Länsstyrelsen.

6 - Gällaryds sockenkärna och Ugglekull

Centralt beläget i socknen återfinns Gällaryds sockenkärna. Samhället ligger på en höjdrygg som löper i nord-sydlig riktning. Öster om denna återfinns ett mindre sankmarksområde ned mot Ugglekullasjön. Inom det sankna området mellan Gällaryd och Ugglekull har en tät askkog vuxit upp, vilken avskärmar byarna från varandra. Denna borde tas bort för att återskapa kontakten mellan sockenkärnan och Ugglekull. Vid Ugglekull är terrängen mer kuperad, med en vacker landskapsbild med inslag av ek, björk och hassel i den kulliga terrängen. Den odlade marken är koncentrerad till de något högre partierna och sträcker sig ned mot sjön Lången, söder om sockenkärnan. De lägre partierna utgörs troligen av tidigare ängsmark som dikades ut i samband med införandet av moderna växtföljder under 1800-talets slut. Större delen av åkermarken hålls öppen genom bete eller vallodling.

Gällaryds socken omnämndes i skrift för första gången 1290. Vid Gustav Vasas registratur 1543 bestod kyrkbyn av fyra hemman, varav två skatte- och två kyrkohemman. Ugglekull omnämndes tidigast 1546, och bestod då av ett skattehemman, delat i två hemmansdelar.

Fornlämningarna är få och karaktäriseras snarast av lämningar från historisk tid än från förhistorisk tid: torpgrunder, milstenar, en minnesinskrift vid kyrkan.

Bebyggelsen är placerad på höjdlägena. Mellan den äldre bebyggelsen finns yngre bebyggelse insprängd. I den norra delen av Gällaryd finns en fördämningsvall, troligen resterna efter en kvarnanläggning.

Gällaryd fungerar fortfarande som en sockenkärna, med "kyrkan mitt i byn". Byggnaderna avsedda för bygdens offentliga liv ligger samlade kring genomfartsvägen. I centrum, öster om vägen, återfinns Gällaryds kyrka med anslutande kyrkogård och församlingshem. Kyrkan uppfördes åren 1782 – 1786 och ersatte en tidigare medeltida träkyrka. Bruksägaren på Ohs bruk, Georg Silfversparre, ritade ett förslag till kyrkobyggnad, vilket omarbetades av Thure Wennberg på Överintendentämbetet. Tornet byggdes först 1789. Trälantenninen, med en ursprunglig färgsättning i grått och rött, är numera inklädd med vitlackad plåt. Taket täcks av skifferplattor.

Väster om kyrkan ligger hembygdsgården där huvudbyggnaden utgörs av den äldre prästgården, vilken ligger kvar på sin ursprungliga plats (Gällaryds Stom 1:22). Prästgårdens äldre delar härstammar från 1750-talet, medan den södra delen är av yngre datum. Den timrade byggnaden har en faluröd locklistpanel, inklädda knutlådor och ett tak täckt med tvåkupigt betongtegel. Byggnaden tjänstgjorde som prästgård fram till 1919. I prästgården etablerades hembygdsgården 1942, samma år som Gällaryds hembygdsförening bildades. Intill återfinns en faluröd timrad och panelad tiondebod med utkragad övervåning med uttag i det undre stockvarvet, också den från 1700-talet och på ursprunglig plats. Här återfinns också en lada som har använts för en så ovanlig funktion som torkning av tobak. Denna har flyttats från Lundholmens gård i Ugglekull. Här torkades den tobak som odlades i trakten och som sedan ingick i tillverkningen av Jönköpings grovsnus.

F d prästgård och tiondebod på Gällaryds prästgård

Intill hembygdsgården återfinns Kyrkebol, det f d lönebostället (Gällaryds Stom 1:1). Söder om hembygdsgården återfinns den prästgård (Gällaryds Stom 1:28), som ersatte den gamla. Den utgör en typisk representant för 1920-talets prästgårdar, vilka gärna uppfördes i "herrgårdsstil". Till det typiska hör det djupt neddragna valmade taket, frontespisen och kolonnerna som bär upp balkongen. Den ursprungliga träpanelen är numera ersatt av en gul slätputs. Prästgården är omgiven av en parkliknande trädgård.

Skolan ligger nordväst om kyrkan.

I Ugglekull, intill vägkrönet, återfinns Lundholmens gård, en större handelsgård uppförd 1922 (Ugglekull 1:10). En bred trappa leder upp till en veranda med tre dörrar. Innanför dessa inrymdes tidigare speceri- och diversehandel och banklokal. Delar av butiksinredningen, med hyllor och krokar, finns fortfarande kvar i affärslokalen. Den timrade byggnaden har en profilerad ljusgul locklistpanel.

Före detta handelsgården Lundholmens gård i Ugglekull (Ugglekull 1:10)

I den norra delen av Ugglekull återfinns ett välbevarat och nyrestaurerat (1998) missionshus (Värnamo-Ugglekull 1:11), uppfört 1907. Missionshuset har en absidliknande utbyggnad åt söder, en förstukvist mot vägen i väster och en ingång

med pardörr mot norr. Fasaden har gul liggande fasspontpanel. Missionshuset har Gimmarps missionsförsamling som huvudman.

Intill vägen mot Ohs bruk ligger en f d möbelfabrik, Gällaryds Möbel- och Träindustri. Det är en gråputsad tvåvåningsbyggnad (Ugglekull 1:16). Denna ersatte 1943 den möbelfabrik som 1940 brann ned i Värmeshult. Den drevs från början som ett kooperativ.

Söder om sockenkärnan, på östra sidan om sjön Lången, återfinns manbyggnaden tillhörande Gällaryds f d säteri (Gällaryd 1:11). Gården har tidigare tillhört Ohs Bruk. Huvudbyggnaden uppfördes vid 1800-talets mitt och arrendatorsbostaden söder därom 1922. Den timrade huvudbyggnaden har en fasad i gul locklistpanel, sadeltak med avvalmade gavelspetsar, täckt med enkupigt tegel och frontespis åt öster och väster, med halvmåneformade fönster.

En bit norr om denna återfinns en f d frikyrkolokal, tidigare tillhörande Elimförsamlingen och uppförd 1938 (Gällaryd 1:8). Samlingssalens spetsbågiga fönster ger byggnaden en kyrklig prägel. Byggnaden ägs av en privatperson som avser att använda den som bostad.

Byggnadsantikvarisk värdering

Värderna i den välbevarade och innehållsrika sockenkärnan i Gällaryd konstitueras speciellt av Gällaryds kyrka med kyrkogård och prästgård (Gällaryds Stom 1:28), den äldre prästgården från 1700-talet på dess ursprungliga plats (Gällaryds Stom 1:22), missionshuset från 1907 (Ugglekull 1:11), handelsgården Lundholmen från 1922 (Ugglekull 1:10) samt välbevarad bostadsbebyggelse från olika perioder.

Restriktivitet iaktas vid förändring av bebyggelse med ursprunglig karaktär och tillägg av ny bebyggelse.

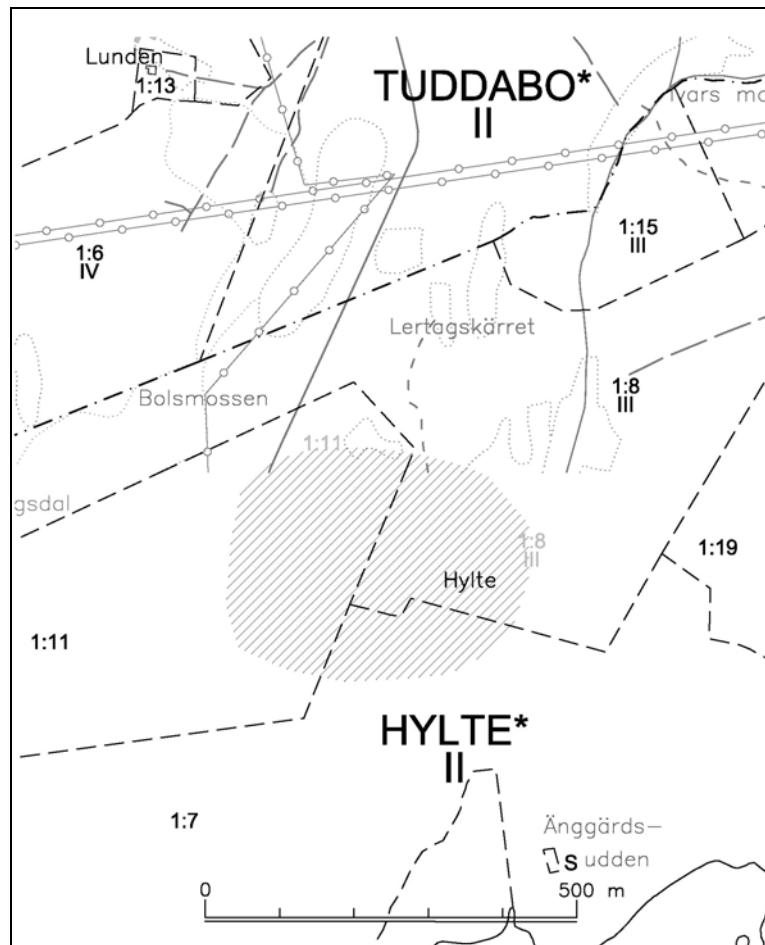
Tidigare utredningar

Översiktlig naturinventering i Värnamo kommun (1975), Värnamo kommun.
Kulturhistorisk utredning (område nr 15, objekt nr 41, 1984), Värnamo kommun.

Ängs- och hagmarker i Värnamo kommun (1993), Länsstyrelsen.

Frikyrkligheten i Jönköpings län (1999 – 2002), Länsstyrelsen.

7 - Hylte

Hylte by omnämndes i skrift för första gången 1561 och bestod då av en frälsegård. År 1653 anlade Bo Rosenstierna ett säteri på Hylte, vilket kallades Hylteberg. Åkrarna runt Hylte är belägna på den nord-sydligt löpande höjdryggen som leder från den södra gården upp mot själva byn och de är delvis brukade. Manbyggnaderna utgörs av faluröda timrade och panelade tvåvåningshus av parstugetyp eller med sexdelad plan. De är uppförda under 1800-talets andra hälft. Gården Hylte 1:11 ligger på ett krönläge invid vägen. Manbyggnaden är uppförd omkring 1890. I slutningen öster om gården ligger två andra jordbruksfastigheter, Hylte 1:8 och Hylte 1:9. Manbyggnaden på Hylte 1:8 är uppförd 1875, med en exteriör delvis förändrad under 1950-talet. Hylte 1:9 har en förstukvist mot öster, försedd med fina lövsågerier. Timmerknutarnas knutlådor kröns av kapitäl. Byggnaden uppfördes 1847.

Manbyggnad från 1847 på Hylte 1:9

Öster om gårdarna är marken delvis stenbunden och kraftigt sluttande. Den nyttjas till bete. Längst ned i dalgången återfinns tidigare utdikad mossmark som numera hålls öppen genom bete. Väster om vägen genom byn håller betesmarken på att växa igen.

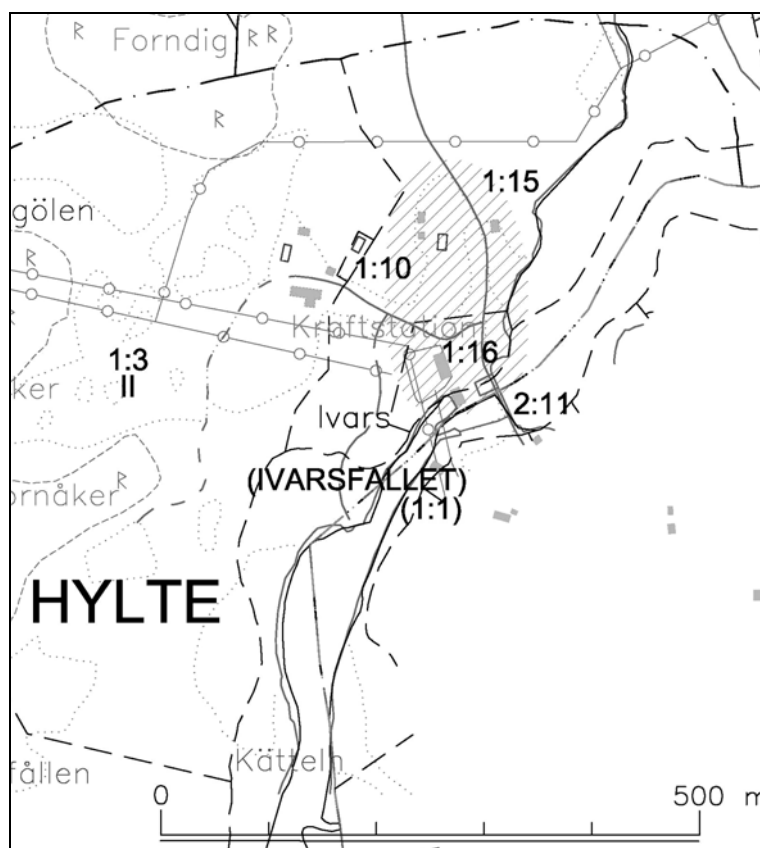
Byggnadsantikvarisk värdering

Restriktivitet iaktas vid förändring av bebyggelse med ursprunglig karaktär. Önskvärt vore att landskapet hålls öppet genom bete i större utsträckning än vad som nu är fallet.

Tidigare utredningar

Kulturhistorisk utredning (område nr 16, 1984), Värnamo kommun.

8 - Ivars

Norr om Ivars kraftstation återfinns ett litet missionshus, placerat ganska undanskymt i en glänta omgivet av en granhäck (Hylte 1:16). Ivars missionshus uppfördes 1906, en timrad byggnad försedd med ljusblå locklistpanel.

Ivars missionshus (Hylte 1:16)

Norr om missionshuset återfinns fastigheten Hylte 1:15. Den faluröda timrade och panelade manbyggnaden i två våningar har en sexdelad plan. En förstukvist med fina lövsågerier vänder sig mot öster. Väster om bostadshuset återfinns en f d slaktbod, försedd med ett gjutet golv med avlopp, vinsch och krokar i taket. Här slaktades såväl tamboskap som vilt, fram till 1940-talet. De gamla elledningarna är bevarade. Boden är försedd med en utkrågning i anslutning till takfallet.

Slaktbod på Hylte 1:15

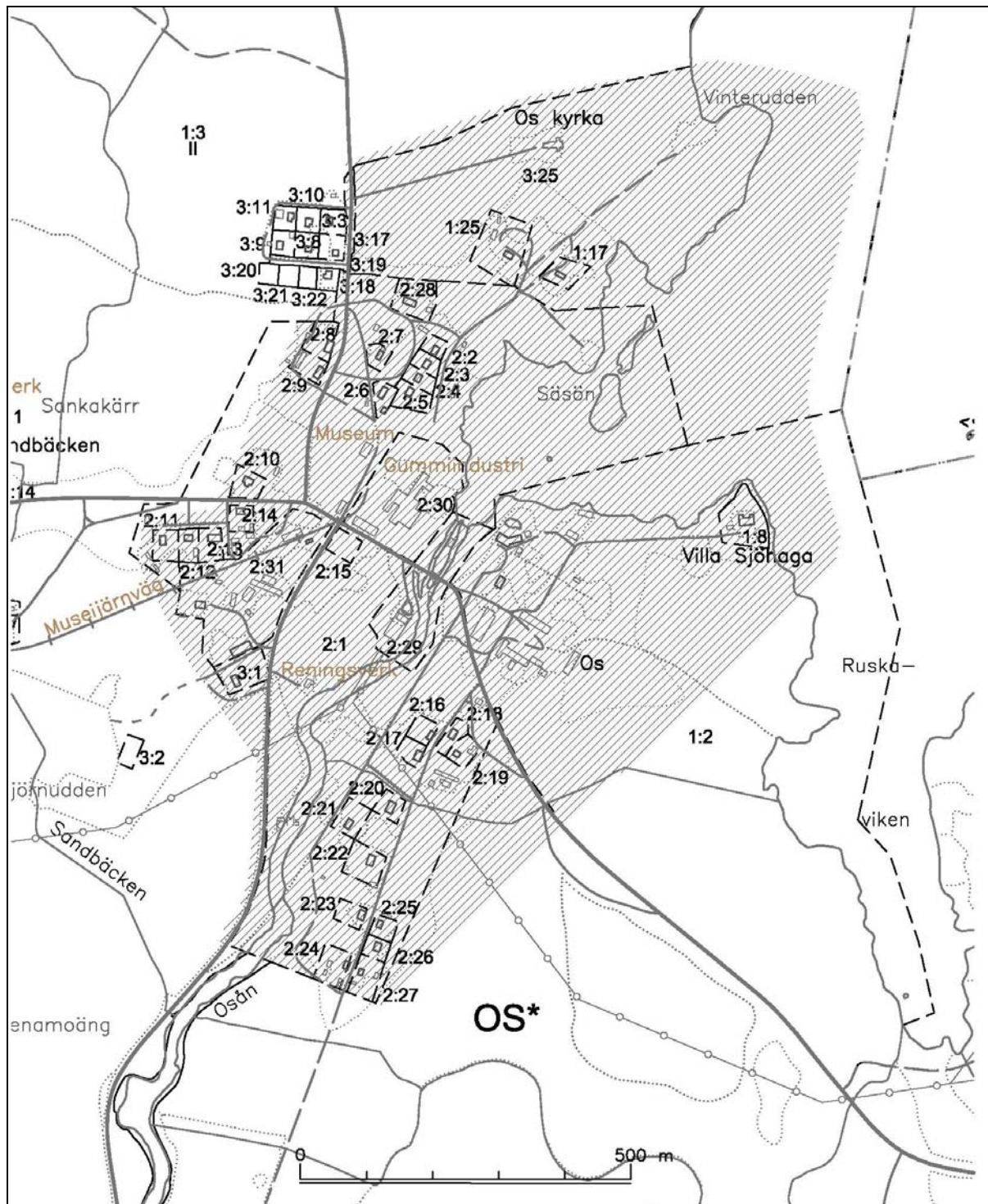
Ivars kraftstation är uppförd av Ohs Bruk. Fallhöjden nyttjades tidigare till kvarn- och sågverksdrift på platsen.

Byggnadsantikvarisk värdering

Restriktivitet iakttas vid förändring av bebyggelse med ursprunglig karaktär.

Av speciellt intresse är Ivars missionshus och slaktboden på fastigheten Hylte 1:15.

9 - Ohs Bruk, Ohsabanan och Osån

I den norra delen av Gällaryd, i sydspetsen av sjön Rusken, ligger det f d brukssamhället Ohs. Namnet Os betyder åmynning eller åutflöde. Här börjar Osån sitt lopp mot sjön Lyen och här har ån dämts upp och ett samhälle vuxit fram. Ohs Bruk har genom århundradena haft en betydande och central roll i Gällaryd och kringliggande socknar. Järnbruket, jordbruket, massafabriken och brukets stora skogs- och fastighetsinnehav sysselsatte många människor.

Ohs nämndes för första gången i skrift 1593, då marken ägdes av Kronan. Holländaren Christian Hempel köpte Ohs 1661. Ohs fick säterirättigheter mot att man

höll rusthåll. År 1668 lät Hempel uppföra ett järnbruk med masugn, stångjärnshammare och ett manufakturverk. Som råvara användes sjö- och myrmalm från omgivande sjöar och myrar. De stora mängder träkol som järnhanteringen fordrade hämtades ur de omfattande skogsmarker som omgav Ohs, och även från kringliggande socknar.

Bruket hade under en lång tid befunnit sig i stagnation när bergsrådet Johan Lorenz Aschan köpte anläggningen 1819. Sonen Nils Nilsson Aschan var brukets ägare under åren 1830 – 1881. Under hans tid, 1867, lades masugnsdriften ned och järnbruksepoken var därmed över.

Sanfrid Berglund köpte bruket och anlade en massafabrik baserad på sulfatmetoden på platsen, vilken togs i bruk 1894. På 1920-talet byggde företaget en mindre kraftstation i Osån, intill fabriksområdet. År 1934 invigdes den nuvarande kraftstationen. Byggnaden har ett nyklassicistiskt formspråk, med en fasad i gul spritputs och vita slätputsade lister. Nedströms kraftstationen återfinns en valvslagen stenbro.

År 1960 köptes Ohs bruk av Billeruds AB, vilka främst var intresserade av brukets stora skogsinnehav. Genom en bytesaffär 1967 övertog Domänverket Ohs bruks skogsinnehav mot att Billerud fick skogsinnehav i Värmland som ersättning. Därmed var massafabrikens existens hotad. Massafabriken, Sveriges minsta, lades ned 1978. I samband med nedläggningen revs delar av fabriken. Som ersättningsindustri etablerades Horda gummifabrik i delar av fabrikslokalerna. Under 1999 revs ångcentralen från 1951, neonskylten med texten OHS BRUK plockades ned, och massakokarna från 1894 respektive 1951 skrotades till största delen.

Ohsabanan och fabriksområdet

I utkanten av fabriksområdet återfinns "Stenmagasinet", en byggnad som uppfördes som nödhjälpsarbete på 1800-talet och tidigare har fungerat som spannmålsbod. Byggnaden är uppförd av huggen storsten, med panel under gavelröstena. Numera brukas Stenmagasinet av museiföreningen, vilken 1983 öppnade ett museum kring Ohs Bruks historia i lokalerna. Här förvaras även brukets arkivhandlingar.

Stenmagasinet, numera museum (Os 2:30)

Vid infarten till fabriksområdet ligger "Brukslokalen", en envåningsbyggnad med fasad i gul locklistpanel under ett brutet tak. Byggnaden har använts för allehanda sociala aktiviteter, men brukades ursprungligen som magasin och brukshandel. I samband med en religiös väckelse 1911 – 1912 ställdes lokalen i ordning för att brukas för missionsmöten. Brukslokalen har även använts som möteslokal av fackföreningen och som bibliotekslokal. Vid Brukslokalens södra gavel finns ett plank med en anslagstavla. Här återfinns också brukets "ljugarbänk".

Ohs bruk kännetecknas inte av de traditionella brukssamhällenas tydliga och stramt hierarkiska bebyggelsemönster. Bebyggelsen ligger här samlad i grupperingar, avgränsade från varandra. Utgångspunkten för bebyggelsen har dock bruksområdet och herrgårdsanläggningen varit.

Öster om fabriksområdet, på Osåns östra sida, ligger herrgården med brukskontor och ekonomibyggnader (Os 1:2). Huvudbyggnaden uppfördes 1779 och byggdes till med en vinkel mot öster 1859. Den reveterade tvåvåningsbyggnaden har en fasad i gul spritputs och taket har en täckning i skiffer. Byggnaden fick sitt nuvarande klassicistiska formspråk vid 1800-talets mitt. Mot söder återfinns ett mittparti med pilastrar och en frontespis, försedd med en festong. Rusticering återfinns runt entrén och i byggnadens hörnkedjor. Balkongen bärs upp av räfflade träkolonner, vilande på trappan i gjutjärn. Järnsmide återfinns även i balkongens räcke. Byggnadsdetaljerna i järn är tillverkade på bruket. Från herrgårdsbyggnadens huvudentré leder en äldre allé av tuja, lind och apel mot söder. Den gamla vägen löper mellan Osån och Kalvhagen.

Herrgårdsbyggnaden på Ohs bruk (Os 1:2)

Sydost om herrgårdsbyggnaden ligger det f d brukskontoret från 1770-talet, en timrad tvåvåningsbyggnad med ljusgul revetering. Arkivvalven i den östra delen av byggnaden är senare tillkomna. Smidesjärnsräckena på den östra långsidan är tillverkade på bruket.

Nere vid stranden nordost om huvudbyggnaden återfinns en faluröd timrad byggnad, tidigare använd som bagarstuga, bryggstuga och mangelbod för herrgårdens egna behov. Invändigt finns ett litet arbetsrum, ett jäsrum för degen, med plåtklädda väggar för undvikande av drag. I mangelboden finns inventarierna kvar, såsom mangel, förvaringsbänkar och hyllor.

Öster om herrgårdsbyggnaden återfinns trädgården, idag delvis igenväxt. Trädgården sköttes tidigare av en trädgårdsmästare med medhjälpare. Här odlades grönsaker, frukt och blommor. Idag återfinns här tre äldre, delvis raserade, växthus med stengrunder av stora huggna stenblock. Det västligaste av växthusen har de spröjsade, snedställda glasrutorna i behåll.

Att Ohs bruk en gång har haft ett stort jordbruk och till stor del varit självförsörjande, visar de stora ekonomibyggnaderna sydost om herrgården. Här återfinns f d stall, ladugård, vagnsbod och ett välbevarat och sällsynt förekommande vagnslider.

Vid vägen mot Lammhult ligger en stor, långsträckt byggnad från järnbrukets tid. Det är en f d kollada, uppförd 1822. Hit fraktades det träkol som järnhanteringen fordrade i stora mängder. Byggnaden har senare fungerat som tröskloge och som lagerlokal för massabalar. Loggolvet har även brukats som dansgolv vid midsommarfirandet på bruket. Kolladan har en välbyggd, hög stengrund och en stolpkonstruktion med faluröd locklistpanel. I stengrunden i byggnadens nordvästra del finns en järnlucka. Innanför denna förvarades dynamit, vilken krävde en säker och torr förvaring. Vid södra gaveln finns en uppfartsramp till kolladans övre plan. Här tippades kolryssarna på sitt innehåll, varefter de kördes ut på den norra rampen. I strandbrinken nere vid ån rakt nedanför kolladan ses två "hålvägar". Dessa utgör spår, upptrampade av de hästar som togs ned till ån för att vattnas.

Kolladan från 1822 (Os 1:2)

Längst ut på udden åt öster ligger den f d disponentvillan Villa Sjöhaga (Os 1:8). Den är uppförd 1917 i tidens villastil, med ett utsvängt, valmat tak täckt med grått skiffer, gul locklistpanel, småspröjsade fönster och vindskupor.

Norr om fabriksområdet ligger "Brukets" eller "Smedbyns" fyra bostadshus (Os 2:2, 2:3, 2:4, 2:5). Tre av dem uppfördes åren 1828 och 1841 som bostäder åt smederna på bruket. Varje byggnad inrymde då två bostäder. Den fjärde uppfördes 1829 som inspektorsbostad. Några av byggnaderna lär vara flyttade från Moboda vid Rusken, i Nydala socken. År 1979 övertog hyresgästerna bostäderna från ägaren Billerud. De högt liggande, timrade, panelade och rödmålade husen omges av välansade trädgårdar på sluttningen ned mot Rusken.

Bostadshusen på "Bruket" (Os 2:5, 2:4, 2:3, 2:2)

Väster om "Bruket" ligger brukslängorna "Mästargården" (Os 2:9) uppförd 1919 och "Grälebo (Os 2:8)", bågge i två våningar med fasader i faluröd locklistpanel.

Norr om "Bruket" ligger det f d fiskartorpet, Fiskarstugan (Os 1:17). Fisket i Rusken har varit betydande och braxenfisket omtalas redan under Nydala klostrets tid. Här fiskades gädda, abborre, ål och på senare tid gös. Intill ligger "Klockargården" (Os 1:25), uppförd 1931. Här har Domänverket haft kontorsverksamhet.

I den norra utkanten av samhället ligger brukskyrkan, Os kyrka (Os 3:25), uppförd så sent som 1929 – 1931 av familjen Berglund. Kyrkan har en fasad i beige slätputs och taken på långhus, torn och sakristia är täckta med spån. Ett ovanligt inslag i en så pass sent tillkommen kyrkobyggnad utgör det gravkapell som är uppfört för släkten Berglund; ett sent utslag av en patriarkalisk bruksanda. Stiftelsen Ohs kyrka äger kyrkobyggnaden idag.

Söder om vägen till Lammhult ligger Kalvhagen, med f d tjänstemannabostäder med tillhörande ekonomibyggnader på bägge sidor om vägen. I det långa uthuset, öster om vägen, finns på den södra sidan de låga dörrarna in till svinkättarna.

Här fanns också tjänstebostäder för dem som var knutna till herrgården, såsom trädgårdsmästaren, förvaltaren, kusken m fl. Intill vägkorsningen ligger brukets f d likbod, en liten byggnad med huggen stengrund och faluröd locklistpanel.

Sydväst om industriområdet finns Ohsabanans järnvägsområde. På brukets initiativ anlades 1907 – 1910 den 17 kilometer långa smalspåriga järnvägen mellan Ohs bruk och Bor. Syftet med järnvägen var att underlätta transporten av massabalar från sulfittfabriken. Ohsabanans trafikerades av bruket fram till 1967. År 1970 bildades en järnvägmuseiförening, Ohs Bruks Järnvägs Museiförening, med syftet att bevara banan och trafikera den med turisttrafik mellan Ohs och Bor. Här finns stationshus med expedition och väntsal, ett större magasin jämte utrymmen för utrustning till banan.

Tågtrafik på Ohsabanans

Väster om vägen mot Gällaryd ligger det f d skolhuset från 1944 (Os 3:1), en tidstypisk envåningsbyggnad med hög sockelväning, stora fönsterytor och fasad med gul locklistpanel.

Till den yngre bebyggelsen i Ohs hör egnahemsområdena Sandbäcken, vid vägen mot Värnamo och "Smeaskogen", vid vägen mot Nydala. Bostadshusen, i gult eller rött tegel eller putsade, är uppförda på 1940- och 1950-talen. År 1959 uppfördes den sist tillkomna byggnaden i Ohs bruk.

Över Osån finns en nybyggd träbro, byggd på fundamenten från en äldre stenbro. Allén som leder från herrgården ansluter till den nyare vägen mot Gällaryd. Rester av den äldre landsvägen finns kvar och följer åns meandrande, slingrande lopp på åns västra sida. Vid Åtorpet korsas ån av en välbyggd stenbro med sex slagna valv i otuktad granit (fornlämning nr 18). Bron är hela 80 meter lång och ca fem meter bred. Bron uppfördes troligen under 1700-talet.

Stenbron vid Åtorpet

Mellan Ohs bruk och Åtorpet har de sedimentära jordarna utgjort goda marker för odling. Idag odlas främst den västra sidan av ån, medan den östra sidan delvis har planterats igen med gran eller håller på att växa igen. Området väster om ån kallas Svenamoäng, ett namn som visar en äldre markanvändning av området som ängsmark. Öster om Osån har ett stort område dikats ut och brukats som åkermark. Nils Nilsson Aschan bedrev ett intensivt uppodlingsarbete under sin tid som bruksägare 1830 – 1881. Till minne av denna uppodling lät han göra en inskription i ett stort flyttblock (fornlämning nr 108): "*Öfv. Lieut & ridd Hr F v Ekenström Upfinnare af det Odlingsätt som gjort deta fält bördigt Egnas tacksamt minne af Ohs Brukesegare 1858.*" Idag växer här planterad gran.

Området runt Osån har varit viktigt för fodertäkt, vilket framgår av de många ägarna till madmarken på den västra sidan av ån. Bl a Sötåsa by innehar del av marken.

Byggnadsantikvarisk värdering

Den innehållsrika bruksmiljön med bebyggelse och lämningar från järnbrukets respektive massfabrikens tid, kraftstation, herrgårdsanläggning, arbetar- och tjänstemannabostäder, kyrka, Ohsabanan, stenvalvsbroar i Ohs och Åtorpet motiverar sammantaget högsta bevarandevärde.

Restriktivitet iakttagas vid förändring av bebyggelse och sammanhang med ursprunglig karaktär. Det natursköna området vid sjön Rusken är attraktivt som fritidsområde. Tillkommande bebyggelse bör anpassas till befintlig struktur och bebyggelse. Kolladan och brukskontoret är i stort behov av underhåll. En detalj som "hålvägarna" nedanför kolladan berättar om arbetet på bruket och bör hållas fria från vegetation.

Tidigare utredningar

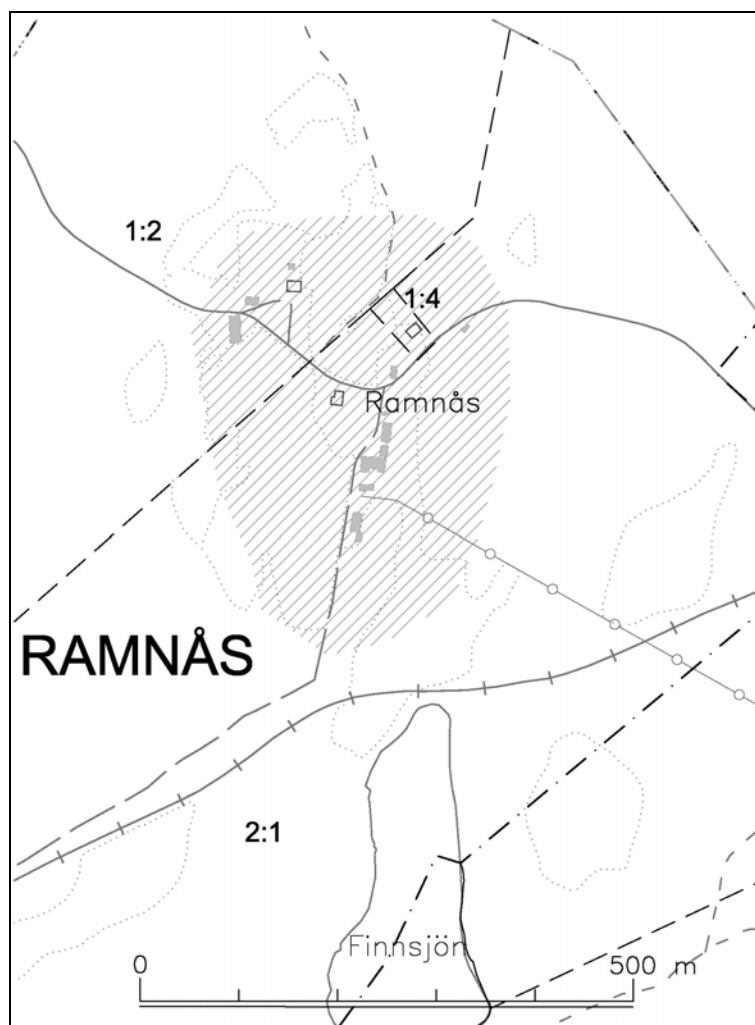
Naturvärden i Värnamo kommun (1975, 1979), Värnamo kommun.

Områdesplan för Os (1982), Värnamo kommun.

Kulturhistorisk utredning (objekt nr 17, 1984), Värnamo kommun.

Ängs- och hagmarker i Värnamo kommun (1993), Länsstyrelsen.

10 - Ramnås

Ramnås ligger i socknens västra utkant mot Värnamo. År 1561 anges Ramnås som en skatteutjord, men 1581 som ett nybyggt kronohemman. Med benämningen utjord menades vanligen gårdar som etablerats under medeltid men som sedermera ödelades under agrarkrisen under senmedeltid. Orsakerna till detta kan vara flera, men vanligen var det gårdar i marginellt läge som ödelades. Markerna utnyttjades sedan av närliggande gårdar som betesmark eller som ängsmark.

Genom Ramnås by ringlar sig den äldre landsvägen, numera belagd med oljegrus. Större delen av åkermarken brukas fortfarande och denna är belägen i en svag sydsluttning ned mot Finnsjön. Genom åkermarkerna går en gräns mellan de två brukningsenheterna i byn, vilken har markerats med en vällagd stenmur. I öster finns åkermark som håller på att växa igen, men de små åkrarna syns fortfarande tydligt i terrängen, då de delvis är omgivna av stenvägar. I väster betas den blockrika

marken söder om landsvägen. Även norr om vägen finns hagmark, hägnad av hängårdsgårdar, vilka idag är ovanliga att se i bruk.

Ramnås 2:1 har en manbyggnad av parstugetyp, uppförd på 1840-talet. Byggnaden är moderniserad. En rad välbevarade ekonomibygnader ligger öster om manbyggnaden, bl a en bod från slutet av 1800-talet i falurött skiftesverk. På den norra sidan av byvägen ligger en ryggåstuga med gles faluröd locklistpanel.

Byggnadsantikvarisk värdering

Odlingslandskapet och det fina gårdssammanhanget på Ramnås 2:1 motiverar ett mycket högt bevarandevärde.

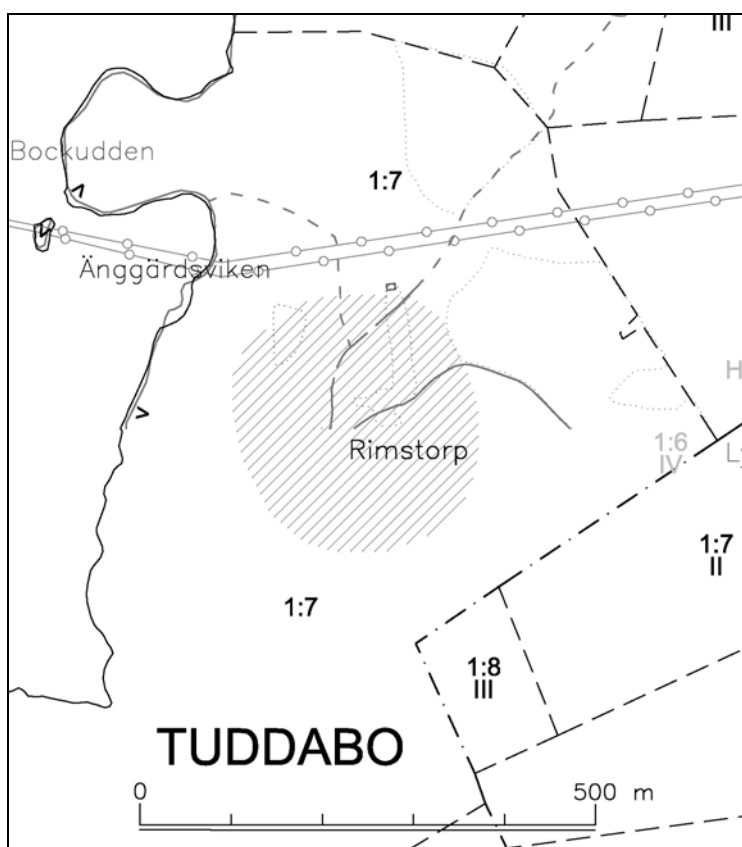
Restriktivitet iaktas vid förändring av bebyggelse med ursprunglig karaktär. Önskvärt är att landskapet hålls öppet genom odling och bete.

Tidigare utredningar

Kulturhistorisk utredning (objekt nr 42, 1984), Värnamo kommun.

Bevarandeprogram för odlingslandskapets natur- och kulturmiljövärden (objekt nr 54, 1992), Länsstyrelsen.

11 - Rimstorp

Rimstorp (Tuddabo 1:7) utgörs av en ensamliggande gård i en glänta omgiven av ängsmark, avgränsad med stenmurar och lövskog. Gården ligger i ett höjdläge med sjön Långeån i väster. Manbyggnaden utgörs av ett timrat tvåvåningshus av enkelstugetyp, med faluröd locklistpanel. Mot öster finns en veranda med lövsågerier. I vinkel med manbyggnaden ligger två bodar som flygelbyggnader, bägge timrade

och försedda med faluröd locklistpanel. Den norra boden har en pardörr med överljusfönster.

Enkelstuga med flyglar, Rimstorp (Tuddabo 1:7)

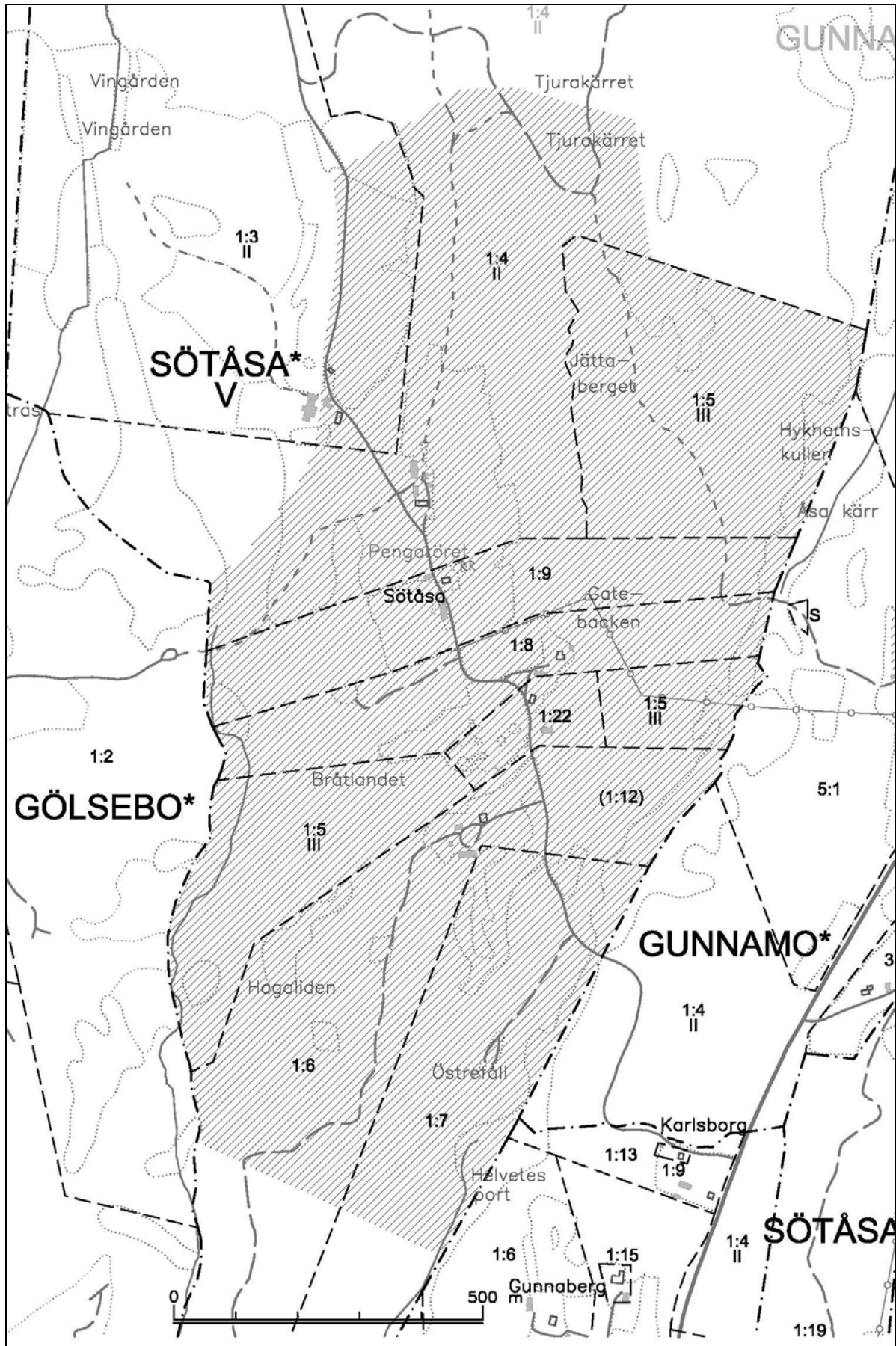
Byggnadsantikvarisk värdering

Restriktivitet iakttas vid förändring av bebyggelse med ursprunglig karaktär.

Tidigare utredningar

Kulturhistorisk utredning (objekt nr 43, 1984), Värnamo kommun.

12 - Sötåsa

Sötåsa by utgör ett riksintresse för kulturmiljövården (riksintresse nr 13, Jönköpings län). Motivering för riksintressestatusen är bymiljön med en rikedom på agrarhistoriska lämningar som har få motsvarigheter i länet.

Byn har ett vackert läge på en höjdrygg, med en vidsträckt utsikt mot söder. Som höjdlägesby är den representativ för den småländska boskapsskötseln. Vägen genom byn har i stort sett samma sträckning som före skiftesreformerna. Bebyggelsen var då lokaliserad till två platser, vilka fortfarande är bebyggda. Det är oklart vilket av dessa bebyggelselägen som utgjorde 1500-talets skattehemman. Vid laga skiftet splittrades de två bytomterna till sex bebyggelselägen.

Inom större delen av Sötåsas inägomark finns spår av ett förhistoriskt odlingslandskap, synligt som röjda ytor med röjningsrösen av äldre typ. Det har en yta på ca 1300 x 600 meter, innefattande ca 400 röjningsrösen. Bronsåldersröset Pengaröret (fornlämning nr 30), centralt beläget i byn, är troligen samtida med denna äldsta odlingsfas. När man anländer till byn söderifrån passeras ett område med fossil åkermark, troligen från tiden före skiftesreformerna. De oregelbundna terränganpassade åkerytorna begränsas av terrasser och åkerhak.

Spår av äldre åkermark, Sötåsa 1:6

Dagens åkermark har i stort sett samma utsträckning efter skiftena som före dessa, men en uppodling av ängsmarken har ägt rum. Vid laga skiftet lades åkrarna ut till regelbundna åkergården. Runt åkrarna, i ägogränserna, lades breda och ytterst väl lagda stenmurar.

Stenmurar med Sötåsa 1:9 i bakgrunden

Den sydligast belägna gården i byn, Sötåsa 1:6, omges av ett stort antal äldre lövträd, där lind och ek dominerar. Flera av lindarna och lönnarna hamlas fortfarande och det förstärker karaktären av det äldre kulturlandskapet. Betesmarkerna öster om vägen slås med lie och betas. I hagmarken söder om gården finns bebyggelse lämningar i form av husgrunder (fornlämning nr 7) och en kallkälla. Den äldre manbyggnaden är uppförd på 1850-talet, en enkelstuga i 1 ½ våning med inklädda knutlådor. Nuvarande manbyggnad är uppförd 1926.

Sötåsa 1:9 ligger i ett öppet och väl synligt läge intill vägen mitt i byn. Manbyggnaden i 1 ½ våning är av parstugetypp. Den har en fasadbeklädnad från 1950-talet, bestående av gulmålade eternitplattor och den har bruna fönsteromfattningar. Ladugården ligger på den västra sidan av vägen, med odlingsmarken väster därom. På bägge sidor av vägen återfinns hamlade lindar.

På ett höjdläge centralt i byn ligger en gård, det enda kvarvarande jordbruket, Sötåsa 1:4. Manbyggnaden, uppförd 1856, består av två tvåvånings sammanbyggda enkelstugor, faluröda med vitmålade knutlådor. Söder om denna finns en trädgård med rundel och hamlade träd. Ett vådräd, ett körsbärsträd, återfinns på den norra sidan.

Två sammanbyggda enkelstugor på gården Sötåsa 1:4

Längst norrut i byn ligger Sötåsa 1:3. Manbyggnaden, uppförd 1862, har en inglasad veranda med snickerier i gult och vitt mot sydost. Logen i skiftesverk väster om manbyggnaden har en bevarad tröskvandring. Även en vedbod är uppförd i skiftesverk. Bakom och väster om ladugården ligger en beteshage omgiven av en kvadratisk stenmur. I anslutning till denna finns en fägata som leder till utmarken. Gårdens ekonomibyggnader och inägomark ligger utanför riksintresset. Vid gården slutar den asfalterade vägen och övergår här till grusväg. Denna kantas av höga körsbärsträd.

Kvadratisk hage hägnad av höga stenmurar (Sötåsa 1:3)

Byggnadsantikvarisk värdering

Sötåsa utgör riksintresse för kulturmiljövården (riksintresse nr 13, Jönköpings län). Utryck för riksintresset; inägomark som i storlek och utbredning motsvarar det tidiga 1800-talets ensädesåkrar, lövängar och breda stenmurar, åkerytor av hackerörstyp, bevarade fägator, utskiftade gårdar med manbyggnader av parstugetyp. Odlingslandskapets kultur- och naturvärden, landskapsbild och bebyggelse motiverar högsta bevarandevärde.

Restriktivitet iakttas vid förändring av bebyggelse med ursprunglig karaktär samt tillskott av ny bebyggelse. Önskvärt är att inägomarken och ekonomibyggnaderna tillhörande Sötåsa 1:3 införlivas med riksintresset.

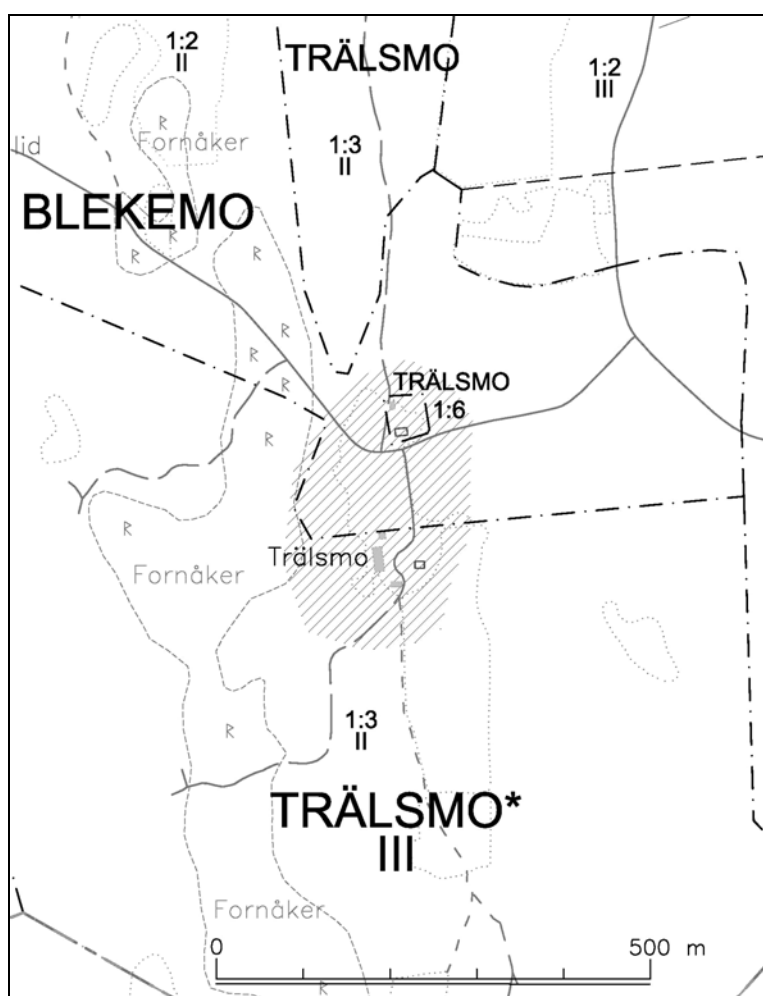
Tidigare utredningar

Översiktlig naturinventering i Värnamo kommun (1975), Värnamo kommun.
Kulturhistorisk utredning (område nr 18, 1984), Värnamo kommun.

Bevarandeprogram för odlingslandskapets natur- och kulturmiljövården (objekt nr 57, 1992), Länsstyrelsen.

Ängs- och hagmarker i Värnamo (1993), Länsstyrelsen.

13 - Trälsmo

Trälsmo är en avsidet belägen tvågårdsby i socknens östra del, där gårdarna ligger omgivna av ångsmark i en öppning i skogen. Den avstyckade Trälsmo 1:6 har en mangårdsbyggnad uppförd 1888. Byggherrens namn, Klas Eriksson, står inristat i timmerväggen på övervåningen. Den timrade byggnaden av parstugetyp i två våningar har en inglasad veranda mot söder, med gröna och vita snickerier. Det tillhörande uthuset har svartmålade dörrar med konvexa spegelfält. Sydväst om bostadshuset finns en stor ek med en omfattande spärrformig krona. Mellan Trälsmo 1:6 och gården Trälsmo 1:3 återfinns en hagmark med ett stort bestånd enar.

Manbyggnaden på Trälsmo 1:3, en envåningsbyggnad med vindskupor i det djupt neddragna, brutna taket, uppfördes 1930. Förstukvistens tak bärs upp av två kolonner. Trädgården har inslag av tuktade tujor och enar. Ett staket skiljer mangården från fågården, väster om bostadshuset.

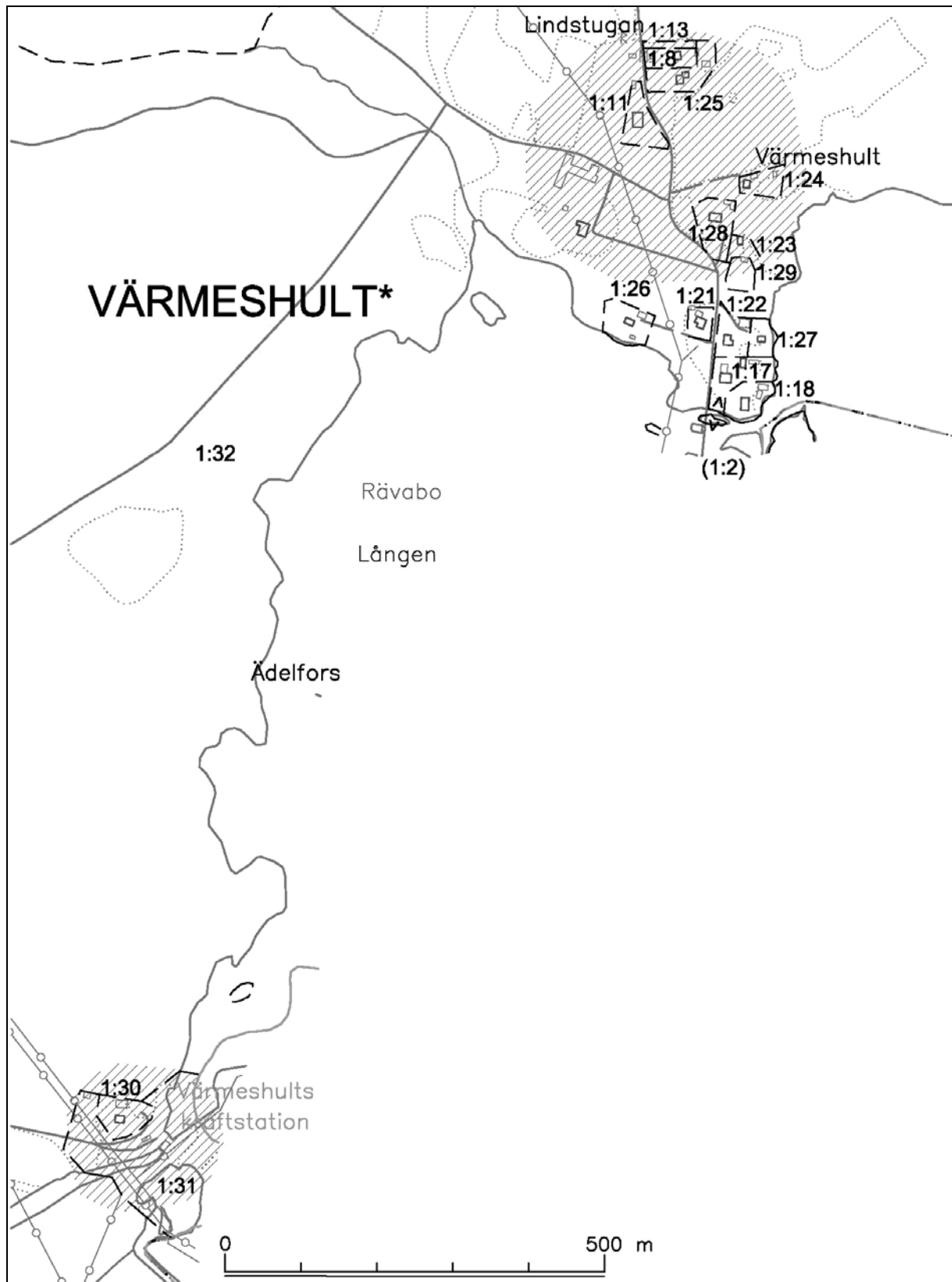
Byggnadsantikvarisk värdering

Restriktivitet iakttas vid förändring av bebyggelse med ursprunglig karaktär. Den stora eken och hagmarken med enar utgör viktiga inslag i landskapet.

Tidigare utredningar

Kulturhistorisk utredning (objekt nr 44, 1984), Värnamo kommun.

14 - Värmeshult

Värmeshult ligger vid en korsning där vägarna till Bor, Sölaryd, Horda och Gällaryd möts. I det småskaliga odlingslandskapet återfinns slättermark med en lång kontinuitet samt betad ängs- och hagmark. Odlingslandskapet avgränsas i öster av sjön Lången och i övrigt av utmark, bestående av blandskog.

Centralt beläget i ängsmarken norr om vägkorsningen ligger Värmeshults missionshus (Värmeshult 1:11). Missionshuset, uppfört 1876, utgör en god representant för den första generationens frikyrkolokaler i länet. Byggnaden är välbevarad, såväl exteriört som interiört. Den timrade byggnaden har en fasad i faluröd locklistpanel. Mot norr finns en öppen veranda med vita snickerier, tillbyggd 1913, och innanför denna en pardörr. Den ursprungliga entrén var placerad på långsidan mot vägen i öster. Invändigt återfinns en vaktmästarbostad, inrymd i den tidigare lilla salen, med en orörd inredning från 1940-talet. Missionshuset uppfördes av ägarfamiljen till Värmeshults gård. Samlingssalen planerades att rymma 100 personer.

Värmeshults missionshus (Värmeshult 1:11)

Manbyggnaden på Värmeshults gård (Värmeshult 1:32) uppfördes 1890. Huset har en revetering i ljusgul spritputs med slätputsade omfattningar. Från den breda stentrappan i öster leder en tidigare brukad allé.

Längs vägen ligger en välbevarad större U-formad ladugård och loge, uppförd 1905 i skiftesverk med locklist och profilerad träpanel. Den är målad i falurött och har eternittak. Mot vägen finns ett mjölkbord som är sammanbyggt med ladugården. Söder om ladugården/logen ligger den f d "Ryktarbyggnaden", en gång bostad för stallpersonalen.

Vid Årån söder om byn återfinns Värmeshults kraftstation (Värmeshult 1:30). Byggnaden, en rektangulär låda med ljusgul slätputsad fasad och platt tak, invigdes 1936. Byggåret anges i stora svarta bokstäver på byggnadens södra gavel. Såväl arkitektur som typsnitt hör hemma i 1930-talets funktionalism. En dammbyggnad med vallar av huggen sten återfinns norr om kraftstationen. Från vägen leder en björkkantad allé ned mot kraftstationen.

Byggnadsantikvarisk värdering

Den välbevarade bebyggelsen med Värmeshults missionshus, Värmeshults gård med den byggnadshistoriskt intressanta ladugården, kraftstationen i funktisstil vid Årån samt den välbevarade slätter- och hagmarken har sammantaget ett mycket högt bevarandevärde.

Restriktivitet iakttas vid förändring av bebyggelse med ursprunglig karaktär.

Önskvärt är att landskapet hålls öppet som betesmark.

Tidigare utredningar

Kulturhistorisk utredning (objekt nr 45, 1984), Värnamo kommun.

Bevarandeprogram för odlingslandskapets natur- och kulturmiljövården (objekt nr 74, 1992), Länsstyrelsen.

Frikyrkligheten i Jönköpings län (1999 – 2002), Länsstyrelsen.

15 - Älgaryd

Älgaryd (Os 1:5) ligger på ett höjdläge öster om Älgarydssjön, omgivet av stora lövträd. Den timrade manbyggnaden i två våningar med åstak är uppförd omkring 1860. Den var ursprungligen en enkelstuga, men byggdes senare ut till en parstuga. Förstukvisten mot söder har ett ålderdomligt tresidigt tak, tidigare torvtäckt men nu med panel på förvandring. Pardörren med snedställd spont omges av en klassicerande omfattning och är försedd med överljusfönster.

I anslutning till manbyggnaden finns en ekonomibyggnad, uppförd av tjärat rundtimmer i den södra delen.

Manbyggnaden på Älgaryd (Os 1:5)

Tidigare utredningar

Kulturhistorisk utredning (objekt nr 46, 1984), Värnamo kommun.